

Evangheliile gnostice

Traducere, studii introductive,
note și comentarii de ANTON TOTH

EDITURA HERALD

București

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE	5
Referințe:	24
Semne textuale:	24
Abrevieri	25
EVANGHELIA ADEVĂRULUI	27
Notă introductivă	29
Bibliografie:	34
Evanghelia Adevărului	35
Prolog (16, 31-17, 4)	35
I. Originea ignoranței	35
II. Descoperirea Tatălui	37
III. Alegerea pentru mântuire	38
IV. Mântuirea	41
V. Intervenția Tatălui	46
VI. Îndatoririle celor aleși (32, 31-33, 32)	48
VII. Tatăl și cei aleși (33, 33-34, 34)	49
VIII. Tatăl și Fiul	52
IX. Odihna	54
Note complementare	57
EVANGHELIA DUPĂ TOMA	107
Notă introductivă	109
Bibliografie:	111
Evanghelia după Toma	112
Prolog (32,10-11)	112
Papirusurile Oxyrhynchus, 1; 654 și 655	141
Pap.Oxy., 654,1-5. Prolog și logia 1	141
Addenda	146
Note complementare	151
EVANGHELIA DUPĂ FILIP	173
Notă introductivă	174
Bibliografie	176
Evanghelia după Filip	177
Note complementare	217

EVANGHELIA EGIPTENILOR	257
Notă introductivă	258
Conținutul cărții:	262
Bibliografie:	264
Evanghelia Egiptenilor	265
I. Tărâmul nestricăcios	265
II. Istoria seminței marelui Set	280
III. Serviciul baptismal	286
IV. Împrejurările compunerii cărții	290
Note complementare	292
EVANGHELIA DUPĂ MARIA	329
Notă introductivă	330
Cuprinsul cărții:	332
Bibliografie:	333
Evanghelia după Maria	334
Papirusul Ryland, 463.21,1-22,33	343
Note complementare	344
ANEXĂ	362
A. Indexul codexurilor de la Nag Hammadi	362
B. Bibliografie selectivă	365

CUVÂNT-ÎNAINTE

Prezenta selecție conține patru dintre lucrările descoperite la Nag Hammadi, precum și o lucrare păstrată în Codicele Berlin 8502; toate au fost catalogate de către autorii antici prin termenul „Evanghelie”. Unica lucrare care se înscrie în rigorile acestui gen literar tradițional este *Evanghelia după Toma*; celelalte scrieri conțin de la interpretări ale unor texte sacre creștine, alegorii, omilii, pilde (*Evanghelia adevărului*, *Evanghelia după Filip*), până la descrieri ale nașterii Pleromei (*Evanghelia Egiptenilor*), sau a ascensiunii sufletului printre sferile arhontice planetare (*Evanghelia după Maria*) etc.

Textele alese de noi provin din heterodoxiile creștine din secolele II-IV; cititorul neavizat și necunoscător al acestui subiect nu trebuie să se îngrijoreze de stranietațea unor idei, care au pretenția de a subscrie creștinismului apostolic. Prin introduceri și notele complementare la fiecare text, încercăm să descriem un context de gândire comunitar, deși toate aceste lucrări subscriu curentului gnostic, diversificat însă prin școli de gândire. În această selecție avem de-a face cu texte care provin fie din comunitatea valentiniană (*Evanghelia Adevărului*, *Evanghelia după Filip*), fie din cea setiană (*Evanghelia Egiptenilor*), fie, fără a fi atribuibile unei anumite secte, împărtășesc adesea opinii promovate de gnosticismul secolelor II-III (*Evanghelia după Toma* și *Evanghelia după Maria*).

Descoperirea depozitului de manuscrise de la Nag Hammadi, din 1945, a fost considerată un eveniment de o importanță excepțională, pentru că a făcut posibilă cunoașterea nemediată și exhaustivă a principalelor linii ale gândirii gnostice care, până la acea dată, erau înfățișate doar indirect și fragmentar în scrierile ereziologilor creștini. Cercetarea interdisciplinară, clasificarea și traducerea acestor manuscrise a necesitat truda unor colective alcătuite din specialiști renumiți. În acest volum, ne asumăm dependența de munca acestor cercetători, care au oferit o selecție riguroasă de texte, uneori atent reconstituite, alături de asocierea comunitară. Asupra notelor complementare, ne asumăm un grad mai mare de independență.

*

Termenul „gnoză” derivă din cuvântul grecesc *γνῶσις*, care poate fi tradus prin „cunoaștere.” Ca exemplu, amintim faptul că și autori precum Plutarh, implică acest termen în sensul utilizat și de gnostici, cf. *De Iside et Osiride*, 352A, Filon vorbește despre „cunoașterea” (*γνῶσις*) lui Dumnezeu, cf. *Quod deus sit immutabilis*, 143, la fel Corpusul Hermetic, *Peri noeseos kai aistheseos*, 4,3; *Kleis*, 9,9, iar *Evanghelia după Ioan*, implică verbul *γινώσκωσιν* ca realizare eshatologică. Gnosticiei, potrivit opiniei episcopului Irineu, afirmă despre cunoaștere, extinzând-o la un nivel soteriologic și ontologic:

„...că sfârșitul tuturor lucrurilor se va petrece când tot ceea ce este duhovnicesc a fost format și desăvârșit prin intermediul *Cunoașterii*”.

Irineu, *AH.*, I.6.1

Cunoașterea, ca element mistic, este o reflexie a cunoașterii metafizice care a luat ființă în tărâmul divin. „Cunoașterea” este un element mediat de o entitate, cel puțin în gnosticismul valentinian, unde întâia entitate emanată de Tatăl este singura care îl cunoaște pe Dumnezeu:

„Aceștia mai spun că *Propator* a fost cunoscut doar de *Monogenes*, care a fost generat din El, adică doar de către Intelect, întrucât, tuturor celorlalte le este nevăzut și necuprins. Și tot în acord cu asumțiile lor, doar *Nous*-ul și-a găsi plăcere în contemplarea Tatălui (θεωρῶν τὸν Πατέρα).”

Irineu, *AH.*, I.1.2,1-4 (ediția W.W. Harvey)

Intelectul devine mediatorul către Eonii cuprinși în *Pleroma*, tărâmul divin:

„...și a meditat cum poate comunica celorlalți Eoni măreția Tatălui, descoperindu-le cât de mare și de puternic este, fiind fără de început, necuprins și cu neputință de a fi văzut. Și, conform vocii Tatălui, *Sige* l-a restrâns, întrucât acesta a fost ales să conducă toate la cunoașterea lui *Propator*, anterior descris, și să nască în aceștia (Eonii, n.n.) dorința de a-l cerceta. Astfel, ceilalți Eoni, într-un chip tăcut au dorit să îl vadă pe emanatorul sămânței (din care s-au născut) și pe Cel fără de început”.

AH., I.1.2,5-13 (Harvey)

Această cunoaștere este prototipul cunoașterii omenești:

„Aceștia ne spun că această cunoaștere nu poate fi prezentată în chip deschis, întrucât nu toți sunt în stare să o primească, căci a fost revelată în chip

mistic de către Mântuitorul prin pilde, către cei vrednici să o înțeleagă”.

Irineu, *AH.*, I.3.1

Această afirmație a episcopului Irineu poate explica de ce gnosticii, în special cei proveniți din școala valentiniană, s-au folosit adesea de pilde și alegorii pentru fundamentarea sistemului lor în literatura revelată, acceptată de întreaga Biserică.

„Gnoza” devine astfel un element mediat, din lumea divină în universul material. Însă nu toți oamenii se pot bucura de această cunoaștere. Gnosticii distingueau între categoriile antropologice pe cei care primeau iluminarea prin cunoaștere, în cazul valentinienilor fiind doar pneumaticii și hylicii, iar în cazul setienilor, „stirpea neclintită” sau urmașii lui Set.

În acest punct al discuției, ajungem la chestiunea unei „istorii” a gnosticismului, subiect pe care îl vom prezenta foarte sumar. Părinții Bisericii fac referire la comunități gnostice catalogate prin intermediul unor nume ca: simonieni, carpocrați, cerinteni, adepții lui Saturnin, marcioniți, basilidieni, valentinieni, „gnostici”, setieni, barbelioți, manihei etc. Ca observație generală, reamintim faptul că lucrările alese pentru această selecție se înscriu în școala valentiniană, setiană, alături de două texte neidentificate comunitar.

Valentinienii, ca dezvoltare comunitară, pot fi întâlniți cam prin anul 130 în Alexandria, cosmopolitul oraș unde sincretismul religios și filosofic era în mediul său, iar ca exemple îi putem aminti pe Filon Alexandrinul (cca. 80 î.Hr. - 45 d.Hr.) și pe maestrul gnostic Basi-

lid (cca. 120 d.Hr.). Este posibil ca gnosticii valentinieni să fi fost influențați de cei doi gânditori alexandrini, cu care adesea dezvoltă subiecte comune. Valentinienii se răspândesc apoi în Imperiul Roman, fondatorul acestei școli după anii 150 activând în cadrul Bisericii din Roma:

Iar Valentin a venit la Roma în timpul lui Hyginus, și-a dezvoltat învățătura în perioada lui și a rămas până la Anicetus.

Irineu, *AH.*, III.3,2

La Roma, Valentin a candidat fără succes ca episcop, iar după anii 160 este condamnat ca eretic. Irineu, după anii 170, se confruntă cu valentinienii din comunitatea creștină condusă de el pe valea Rhonului, în Galia. Către anii 200 sunt evidențe clare că valentinienii erau răspândiți în Siria, locul unde a fost compusă și *Evanghelia după Filip*.

Ca diversitate de sisteme sau doctrine, autori precum Irineu, Clement Alexandrinul sau Hipolit Romanul descriu mai multe școli de gândire valentinieni, ale căror învățături adesea diferă, aspect deductibil și din relația cu Biserica creștină a zonelor respective. După toate evidențele, comunitatea valentiniană a rămas în Biserică până la un punct, după care a fost nevoită a se fonda ca o *ekklesia* proprie:

... căci printr-o plăcere rea, printr-o glorie deșartă, sau printr-o opinie oarbă sau stricăță se strâng într-o întâlnire neautorizată...

AH., III.3,2¹

¹ Norbert Brox crede că gnosticii cereau acceptare și recunoaștere din partea Bisericii, *Offernbarung, Gnosis und gnostischer Mythos bei Irenaeus von Lyon*, Kosel, München, 1966, p. 34.

EVANGHELIA ADEVĂRULUI

NOTĂ INTRODUCȚIVĂ

Sub titlul de *Evanghelia Adevărului*, ereziologul Iri-neu ne spune că valentinienii au acceptat un tratat inspirat de teologia lor, ca fiind o lucrare autoritară:

„...Dar cei care sunt de la Valentin, ... întrucât ei pun propriile lor născociri, lăudându-se că au mai multe Evanghelii decât sunt în realitate. Într-adevăr, ei au aruncat celor ce-i ascultă o scriere nouă a lor, numită *Evanghelia Adevărului* (*Veritatis Euangelium*), însă aceasta nu este în acord cu nimic din Evangheliile Apostolilor, și, de fapt, ei (valentinienii) nu au nicio Evanghelie care să nu fie plină de hule. Căci ceea ce ei au scris în *Evanghelia Adevărului* nu este asemenea celor de la apostoli...”

AH., III.11.9

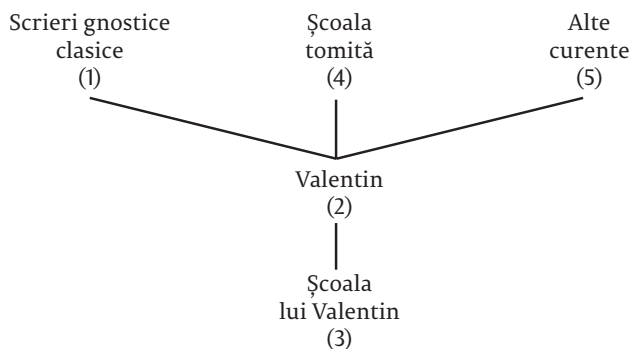
Contextul polemic este prea scurt pentru a stabili dacă e vorba de lucrarea cu același titlu descoperită la Nag Hammadi. Conform acestei indicații, este posibil ca cele două tratate să fie același text, probabil la un alt nivel redacțional.

Lucrarea aceasta, descoperită între manuscrisele de la Nag Hammadi, conține o meditație gnostic-creștină pe tema mântuirii și a cunoașterii (*gnozei*) lui Dumnezeu ca mijloc al realizării soteriologice. Această scriere de origine valentiniană a fost atribuită de anumiți savanți lui Valentin însuși, fondatorul sectei ce îi poartă numele. El s-a născut în Egipt, la Phrebonis în jurul anului 110, a fost educat la Alexandria, unde l-a întâlnit, probabil, pe învățătorul gnostic Basilides de care pare să fi fost influen-

țat. La Alexandria, Valentin a studiat filosofia greacă, iar Platon, după evidențele pe care le avem, i-a fost familiar. Tot aici, a studiat și Biblia, interpretând-o prin exegeza alegorică asemănătoare cu cea asumată de Filon Alexandrinul, Apostolul Pavel sau *Epistola către evrei*.

Ceva mai târziu, a plecat la Roma, unde a participat activ la viața eclesială a comunității creștine. Aici, datorită implicării sale în lucrarea Bisericii și a abilităților sale de orator, combinate cu o solidă cultură greacă, Valentin se aștepta să fie ales ca episcop. Indiferent dacă a fost gnostic sau nu în perioada implicării lui în viața eclesială, el a subscris crezului acceptat de Biserica Romană tradițională, cel puțin aparent. Mai târziu, spre anul 165, Valentin este acuzat pentru ideile sale și condamnat împreună cu sectele gnostice.

Școala sa a fost, după toate evidențele, cea mai mare școală de gândire gnostică. B. Layton¹ atribuie acestei școli apariția altor sisteme gnostice:

Evangelhia Adevărului este un tratat scris sub formă de meditație, având un stil aluziv plin de retorică, de

¹ Cf. *op.cit.*, p. xvi.

o factură mistică ce conține un mesaj alegoric și metaforic accesibil doar gnosticilor, celor inițiați. Imaginile și parabolele abundă, spre a conferi picturalitate învățăturilor aceste lucrări. Dogmele descrise în această operă se leagă în mod direct de hristologie, de cunoaștere, de Tatăl, de creație și de teodicee.

Dumnezeu nu a creat materia, nu a cauzat ignoranța sau suferința. În speculația valentiniană, păcatele lumii, greșelile noastre și duhul nostru trec prin ignoranță, întunecime și materie, datorită unui principiu inferior care trăiește în întunecime și necunoaștere. Dar posibilitatea mântuirii rămâne valabilă și este adresată oricărei persoane – prin cunoaștere (gnoză) și iluminare, mântuirea poate veni în sufletul oricui. Și evenimentul cunoașterii de sine, pe care îl trăiește cel care posedă gnoza, este un eveniment de o factură cosmică, această cunoașterea de sine răsfrângându-se asupra întregului Univers, ajutându-l și aducând har. În acest sens, H. Jonas notează:

„... fiecare iluminare individuală prin «cunoaștere» folosește la a se șterge întregul sistem susținut de principiul (substanțializarea) ignoranței; iar cunoașterea, în final, transpune sinele individual în tărâmul divin, și acest lucru își are partea sa în integrarea divinității...”¹

Evangelia Adevărului oferă o alternativă la scrierile creștine canonice, dar nu este, precum alte lucrări gnostice, o puternică respingere a iudaismului și a creștinismului.

¹ H. Jonas, *op.cit.* p. 175.

R. Grant scria despre această lucrare:

„*Evangelia Adevărului*, publicată pentru prima dată în 1957, este plină de speculații mistice iudaice și nu conține un criticism explicit la adresa iudeilor sau a creștinismului iudaic. Acest fapt sugerează că Valentin a încercat să reinterpreteze creștinismul apocaliptic iudaic ca creștinism gnostic iudaic, iar rădăcina acestei lucrări, ca și pentru Marcion, a fost catastrofa apocaliptică din timpul domniei lui Hadrian.”¹

Tendința mișcării valentinienne nu era de a respinge în mod categoric moștenirea creștină, ci de a o reinterpretă. Valentin a stat în cadrul Bisericii Romane și, probabil, a încercat să reinterpreteze moștenirea iudaică și creștinismul. Oricum, doctrinele lui Valentin se diferențiază major de dogmele Bisericii; el vedea un Dumnezeu superior, Tatăl Domnului Iisus Hristos și Demiurgul inferior, cu influență asupra tărâmului material.

Aspectul cel mai important al acestui tratat este cunoașterea, pe care vom încerca să o conturăm în câteva cuvinte. Ca și în lucrarea *Evangelia după Filip*, gnoza este elementul-cheie, prin aceasta se realizează trezirea și înțelegerea tuturor lucrurilor. Aici tenta eshatologică este foarte evidentă, orice schimbare determinată de gnoză se resimte în întregul Univers. Prin gnoză, tot ceea ce este departe de Tatăl are șansa de a se reîntoarce, în valentinianism gnoza devenind vehiculul mântuirii.

Într-o manieră mitologică, aspect caracteristic literaturii gnostice, *Evangelia Adevărului* prezintă teo-

¹ R.M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity*, pp. 128-129.

dicea care ia naștere odată cu cosmogonia. Principiul creator negativ este necunoașterea Tatălui de către emanațiile Sale. Trebuie să ne închipuim un lung șir de emanații ale Tatălui care descind, îndreptându-se spre haos, iar aici, la mare distanță, se întâmplă să derive următoarele emanații:

- (1) Necunoașterea
- (2) Tulburarea
- (3) Greșeala
- (4) Apariția materiei
- (5) Prima formă modelată
- (6) Uitarea

Aceste emanații apar în prima parte (17, 21-18,10), dar istoria acestora se continuă cu *apokatastaza* manifestată prin revelația echivalentă „cunoașterii” cf. 26,15-27,9.

Luând *cunoașterea* ca o cheie hermeneutică, vom constata, parcurgând textul, că totul se raportează la aceasta prin implicațiile ei. Din planul cosmic, de factură ontologică, se revine mereu la planul etic, la decizia personală de a ieși din ignoranță. De asemenea, din planul etic se trece înapoi în planul ontologic, spre a se înțelege implicațiile necunoașterii și ale cunoașterii asupra ființei umane.

Omul este neîncetat confruntat cu propriile rădăcini, expresii precum „fiii Tatălui”, sau „creatură a uitării” se întâlnesc deseori în text. Cei ignoranți sunt descriși ca neexistând, cei care posedă cunoașterea sunt descriși ca trăind deja starea eonică. Comparațiile au rolul de a produce o îndreptare sinceră spre autentic, spiritual, bine, adevăr.